

El teatru llariegu, un eficaz y forníu pegollu normalizador desaprovecháu

Nel Amaro

1. Entamu, o d'oríxenes y popularidá

Hablar de tiatru asturianu en bable é como querer alcontrar perles nes amasueles de les nuestres costes, escribe Xosé Miguel Caso Glez. nel so trabayu Consideraciones sobre'l tiatru asturianu (Lletres Asturianas, númberu 5, febreru, 1983, páx. 41-42), siguiendo darréu coles tales consideraciones, casi ná se llibra, si tenemos que hablar en seriu como profesores. Pero ero un otimista, huilo siempre, y creyo que é pusible tratar el tema sin disimular les fealdaes, pero col retrucu dientro de qu'ún aspera entovía un milagru, un milagru de la habla y un milagru del enseña, pa, dexando arrequexada la so opinión sol teatru que se fexo hasta agora y referise, escribe, a una compañía qu'antuaba pelos años 40, cola que se divertía muncho, pero yera que nun tenía un criteriu claru, resumiendo aquelles representaciones, unes llinies más abaxu, comu "de lo más baxo que podien danos" y "fonclore baratu, del permalu", falando los actores col "toniquín arrastráu y arrabaleru de Cimavilla, el que dalgunos actores continúen utilizando en diálogos de la radio", diálogos ñidiamente de la peor castra y mena, dende llueu, pero qu'entovía güei, nel añu 1988, tienen asonsañadores y un públicu enforma

gayoleru qu'apienza riíse enantia que l'actor dea les "buenes tardes, señoras y señores", ello pola cuenta, quiciá, del so afatamientu ("una camisa, un xalecu, un pantalón, una faxa, unes madreñes, amás d'un llibritu de fumar, marca "Rei d'Espadas", y un mecheru", oxetos qu'acompañaron los restos de José Manuel Rodríguez, cumpliendo la so cabera voluntá, y que pertenecien al traxe típicu que siempres vistiera na obra "Los amores de Ximielga"), un afatamientu pertípicu yá nesos probes, nesos monólogos qu'echen personaxes que faen chancia d'Asturies y lo asturiano col so nome, o nomatu artísticu, por más que, de xuru, nun seya esa tola so intención, posque ún d'ellos, Manuel Reguero López diz ("La Voz de Asturias", sábadu, 16, xunetu, 1988, páx. 37) querer potenciar la cultura asturiana en tolos sos aspectos: "Yo me he planteado como objetivo, contribuir a superar la grave crisis que atraviesa todo lo asturiano y creo que el monólogo es un buen camino para lograrlo y acabar con esta crisis de todo lo asturiano", pa finir quexándose de que nin el Principáu nin los ayuntamientos-yos "presten nenguna atención", cola esceición (al paecer...) de "la Fonográfica Asturiana", la única que "se precupa un pocu por estes custiones".

Esti "Maestru", lo mesmo qu'esi Magüetu o qu'aquel otru "Pin de la Cotolla", o'l "Cicutu les Regueres" y "El Guaje de los Morales", paecen perallonxaos d'algamar les calidaes y representatividá sociu-cultural d'un Joan Capri catalán, un de Filippo, nel so Nápoles, nin tan siquiera d'una Lina Morgan o Garisa, mancando a embute'l teatru y la llingua, al empar qu'ufriendo una semeya d'un País, l'asturianu, tracamundiada y avergoñante.

Por si lo de Caso González fuere pocu, ¡más lleña pal fueu!, porque aconceyándose n'Avilés p'aldericar sol "Teatru" (xunetu, 1985), nuna "Mesa redonda" y dientru la II Muestra de Teatru d'Asturies, titulada "Asturies: teatru y llingua", Xuan

Xosé Sánchez Vicente, Lluís Antón González (del grupu "Telón de Fondu") y Lluís Xabel Alvarez, diciendo ellí, ente otros munches y granibles pallabres, el primeru de los nomaos, l'escritor y políticu "asturianista" X.X. Sánchez Vicente, refiriéndose a la "Compañía Asturiana de Comedies" y los autores qu'escribieren, nel sieglu XIX y anicios d'esti, o fasta un Eladio Verde, l'últimu, xunto con Antón de la Braña quiciá, grande del "xéneru", "*¿cómu ye esi teatru?*", entrúgase Sánchez Vicente, p'arresponder darréu y él mesmu, "*Esi teatru nun hai nada que facer con elli, hai que prende-y fueu*", salvando a un Emilio Robles Muñiz "Pachín de Melás", pero más por "*bon lluchaor*", que foi y "*non sólo por Asturias, sinón por otros causes, que por cierto, mal reconocies tán*", tornando a puñar escontra toa esa abra, "*colo qu'escribió toa esa xente nun hai nada que facer porque partien d'unos presupuestos diglósicos*", de modu que, y seguimos con Sánchez Vicente, "*el ricu falaba en castellán y el probe n'asturianu*", amás d'unos, y nello tamos nós tamién con él, "*presupuestos probes estéticamente*", anque tamién hai xustificaciones, y xustificaores, comu Héctor Piñera (*Capítulo II | Compañía Asturiana de Comedias | Aurora Sánchez*), qu'escribe qu'aquel "*yera un teatru cenciellu, pero incorporáru por unos actores de los pies a la tiesta*", un teatru "*costumista*" y onde, n'escena, "*faldábase comu se falaba na cai, n' Asturias*", yá-y lo decía Aurora Sánchez al periodista, "*falo n'escena comu na cai. Pa min nun esiste denguna dificultá*", por tolo cualu camienta Héctor Piñera, "*tol mundiu entendiólo*", quiciá tamién "*porque yeren los perdificiles años de la post-guerra*" y "*la xente quería escaecer tantu sufrimientu*", pa lo que nin amiyaes del mesmu cielu aquelles obres principalmente comedies y sainetes, d'Eladio Verde ("Nieve en el puerto", "Pachina y la parentela", "Sindo el Curru", "El gallo de la quintana", "Los últimos playos", "La neña de Peñaflor", "A la entrada de Oviedo"...), o les d'otros autores, yá pernomaos entóncenes, con dellos importantes

estrenos, n'Asturies, a onde Xixón y los sos teatros, Jovellanos, Robledo y, sobre too naquel templu que sedría'l "Dindurra", tendría la so ñacencia y raigón, nun caldu de cultivu perfavoratible, con un "teatru llocalista", el d'un Manolo Llanceza ("Nati la Camarera", "El Santu la Maestra", "La Melena" o "El Playu") o tamién d'Emilio Santurio, que tenía los sos anicios nel poeta Agustín Villa ("La Casona", "Los figos de San Miguel", "Verbena de la Soledad" y "Noche de San Juan") y sobre too y toos, nel yá pernomáu poeta Emilio Robles "Pachín de Melás", el que diera'l glayú de "perdióse pa siempre l'aldea asturiana", emperráu na criación d'una Compañía asturiana pa representar les sos obres, lo qu'algamaría nel añu 1919, cuando nel "Robledo" de Xixón, un día 4 de mayu, Isidro Carballido, otru nome egrexu na llista, estrena "Los rapazos cantariegos" (chistosu entremés pa presentar cantos asturianos), asina comu la zarzuela asturiana "La sosiega" (na que llucien el barítonu xixonés Xesús Menéndez y la triple Aurora Sánchez, amás del canciador Xesús García), con música del mayestru Francisco R. Lavandera.

Semeyante aventura afítase aquel mesmu añu, col estrenu, el 26 d'avientu, nueamente nel hestóricu "Dindurra" (anque tamién apaeza comu estrenada nesa fecha y nel "Jovellanos" y con un repartu de rapacines) de "El filandón", ñaciendo dafechu tala Compañía, d'Isidoro Carballido, cola direición de Pachín de Melás y Francisco R. Lavandera comu mayestru concertador, cuntando colos meyores actores llariegos, Eladio Sánchez, Andrés Escudero, Balbina Barrera, Joaquín Sánchez, Aurora Sánchez, Antonio Medio, Joaquín Sánchez, etc. Actores toos estos, y más entá, que tán n'alcordanza y señardá de los más vieyos del llugar, xurdíos de los milenta "Cuadros artísticos" que, fasta la guerra civil, atacaben la rexón asturiana (por exemplu, güeyar la tesina de Martín Rodríguez Rojo, presentada en Barcelona, xunu de

1979, "Los Ateneos en Asturias durante la 2ª República") y que tenían al teatru, y la música, rondalles y orfeones, comu una actividá de la mayor importancia pa la meyor y mayor formación cultural de la clas trabajadora.

Asina, y por exemplu, Rosario Trabanco principiaría la so carrera teatral nel Centru de Cigarreres; nel de "Cultura e Higiene" del Arenal, Aurora Sánchez, o na Rectoral de San Pedru, representado namái con doce años un disparate cómicu tituláu "Los reclutas", baxo la direición del entón cenes direutor del Orfeón Asturianu Xulio Fernández; empecipióla'l "mitu" José Manuel Rodríguez "El Playu".

Unos actores que morrieron (endemasio mozu, con 42 años, un 28 de mayu de 1946, y ensin llograr el so suafu, que nun yera otru sinón que llevar la Compañía Asturiana a les Amériques, "El Playu") fieles al so teatru, yá que nun podemos dicir, por cuenta de los testos y lletres, a la so llingua, llegando a retruca-y Aurora Sánchez, tres d'una representación nel teatru "Pavón" (Madrid), a la entruuga d'un periodista madrilanu, "*¿Tuvo proposiciones para "ir al teatro castellano"?, que "munches vegaes me quixeron llevar, pero siempre rechazé l'intentu, porque pa min l'únicu teatru ye l'asturianu. Fuera d'él ná m'interesa. Llevo a mio Asturias tan dientru, que nun pueo separtame d'ella*", siendo conocida tamién l'anéudota de José Manuel Rodríguez, cuandu, nel teatru Lope de Vega, de Valladolid, el marfú de Guadalupe Muñoz Sampedro, y direutor de la so Compañía, Mauel Soto, esti-y dixere a "El Playu", "*Usté por qué nun se dedica al Teatru Nacional, coles sos gracias sedría primera figura conocida...*" arrespuende con un "*non señor, porque yo soi buenu y tal vez el meyor del intre, nesti teatru asturianu y nuestro, pero nel nacional sería ún de tantos*", anque por embargu, otros, sí prebaren nesi teatru nacional, nel teatru profesional, comu ye'l casu de Joaquín Sánchez, na

Compañía del mayestru Pavón, onde taba otru xixonés, el barítonu Xesús Menéndez, actor de doblaxe, que doblaría la de tou un Clark Gable, y el pernomáu tenor de la voz de fieru, Antonio Medio.

Muchos fueron los actores que fasta los años cincuenta y, con torgues asgaya, fasta los sesenta, llevaron esti teatru pelos escenarios, asturianos, españoles, con autuaciones y xires pel País Vascu, Madrid, Burgos, Lleón, Santander, Valladolid, y l'estraxeru, con una Compañía de Comedies y Canciones d'Asturies, que fai'l so debut, nel teatru "Martí" de La Habana, un día 20 de payares de 1954, cola obra, d'Eladio Verde, "Nieve en el Puerto", actuando, amás d'en Cuba, en Santo Domingo y Puerto Rico.

A los de José Manuel y Rosario Trabanco, xunir por drechu propiu los de Balbina Barrera, muyer de José Manuel; los Sánchez, Eladio, Joaquín y Aurora, que nun tenían dengún parentescu ente ellos; Donorino García; Rufino Peña; Clara Ferrer; Oliva de Ayer; Antonio Medio, que trabayaría a dellos profesionales del teatru madrilanu (Carlos Rufar, Manolo Codeso y Josefina Vega, ente otros) pa sofitar artísticamente la so Compañía d'Arte Asturianu; Macario Villa; El Presi; Pepe Morán; Felipe Villa; Vicenta Sáiz; Pepe Alvarez; Pepe Gutiérrez; Carballido y toa una riestra nomes secundarios, que fexeron posible'l montaxe de pieces d'una retafila autores, comenciando por Pachín de Melás y continuando yá colos Baldomero Fernández, Pepín de Pría, Milio Palacios, Agustín La Villa, Manolo Llanceza, Malgor, Delestal, Eloy Caravera, Adeflor, el mayestru de periodistes qu'escribiera, pa José Manuel la comedia, en 3 actos, en prosa y el segundu estremáu en 2 cuadros, d'ambiente asturianu, "El Milanu", Antón de la Braña y un perbonal etc., etc., que dexaren pa "la nuesa hestoria teatral" personaxes tan perqueríos y fonderamente

asitiaos nel coral de los aficionados, comu Ximielga, Sindo el Curru, Pachina, Ramona la Gabarra, Pinón, Fredas, Colín, Berlarma "La Chopa", Chaquetina, Rufo Tangarte, Bartuelu, o eses muyeres de barriu, Rita, Serafa, Conchita, Remedios y Carmina, allugaes pol so autor, tres d'una apuesta en terrén francés (Perpignan) ente ésti (Milio Palacios, Comandante Palacinos entoncies) y un grupu d'esiliaos españoles aldericando so la posibilidá o non d'un personax teatral falando sol escenariu por un plazu llargu de tiempu y, dende llueu, ensin cansar al espeutador, "nuna plazuela cualquiera de cualquier barriu de Xixón" (dos llaterales con otres tantes cais transitables. Nel centru la fachada d'una casa en cuyos baxos hai una tienda comestibles con puerta practicable y un escaparate en ca llau de la mesma, y nún de los cualos un cartel diz: "Güei nun se fía, mañana sí").

2. Tamién hebio un enantes.

Unu, ¿otru?, popular y lúdicu, folixeru, relacionáu col Antroxu, colos Guirrios, Zamarrones, Sidros, Bardancos, etc., dependiendo'l so nome de la fastera d'actuación, qu'entamaben durante los díes del Antroxu, domingu'l gordu, llunes del gordu y martes del gordu o d'Antroxu, coles sos correríes pelos pueblos, demandando l'aguilandu y que yeren los sos integrantes conocíos polos nomatos de mazcaritos, mascarites, caretos, antroxos, disfrazosos..., produciéndose entós el fenómenu del camudamientu, el tracamundi y el munchísimu barafuste de la personalidá, tresformándose momentáneamente los machos en femes, los rapacinos en güelos, los llabriegos en mélicos, los mineros en caderalgos y al revés, y yá enagora, con un deséu oficialista, dende los Ayuntamientos sobre too y salváu l'Antroxu de la prohibición, algama pasín ente pasu, en delles villes y ciudaes, cumales

de participación y xolgoriu perimportantes, quedando, ye la verdá, y na mayoría d'ellos, en cenciellos y perpenosos y espantibles exercicios de práutiques pa "*animadores culturales municipales*", pudiendo atopase durante talos díes de folixa y, supuesta, tresgresión social, pitufos, caníbales, pendangones, Cicciones y Sabrines, hermanos Marxistes, milenta Fidel Castro, teléfonos, Capellines Bermeyes y toa una retafila de disfraces, al petite de los sos diseñaores, si bien (aunque meyor y más correcho sedría dicir "si mal") ca día son más los antroxadores que merquen el so disfraz, nun establecimientu comercial especializáu, lo que, de xuru, nun ye namái qu'un ñidiu reflexu tamién de les actitúes "*normales*" de semeyantes individuos, ensin imaxinación dalguna y torgaos dafechu pal emplegu de les sos manes na igua d'algo que nun seya aquello pa lo que d'un mou diariu y davezu les empleguen nos sos respetivos oficios.

Asina que cualquier semeyanza ente estes xuergues y antroxos ciudadanos, nomataos "movides", y aquellos mascarites, que diben peles caleyes y aldegues, picando nes puertes y pidiendo, casi que desixendo, llambiotaes, frixuelos y sidre, o unes perres, coles que convidase ellos, colando de les cases ande nun-yos ufiertaben ná con tolo que podíen, frixuelos, pote, sidre, continuando coles sos andancies ente risaes y bromes asgaya, ye namái qu'asonsaña y coincidencia.

Igual lo que sucede colos Guirrios, Sidros y Zamarrones, que representaben les sos comedies, con un guión y unos personaxes fixos: un vieyu y una vieya, vestíos con gabanes y trapos, finxendo una gorrumba, mentantu refien y s'amenacen colos cayaos.

Amás de los dos vieyos taben les dames, que yeren dos homes vestíos de muyeres y que yeren escoyíos pa talos

papeles pola so semeyanza física coles muyeres, perguapes, col chápuru y vestíu blancos.

Tamién había dos galanes, col encargu de cortexar a les dos mocines; un mélicu, que facía l'asonsaña de dir sacando a la xente diciendo babayaes, y un ciegü, que tocaba'l vigulín y llevaba con él a un criau al que tol día golpiaba, por-que-y comía tolo que ganaba.

Apaeñen col invienu y l'Antroxu, y yeren los caporales de la Comedia, y munches persones mayores, acordaríanse d'ellos ensin munchos esfuerzos, asina comu d'aquellos Antroxos auténticos, fechos pa la fartura y la folixa dafechu, que-yos consentía asoleyar el *llau escuru* de la so personalidad, esi focicu pertapecú, pola llercia al que dirán los otros y les autoridaes civiles y relixoses, esi yo vergoñante de ca ún de nós, al cual lliberamos cola disculpa festera y esi enmazcaramientu.

Yeren díes pa les burlles más fadioses y los más xabaces escarnios, pero que'l caráuter especial del festexu desaposiaba dafechamente de represalies y cabreos.

Los actuales antroxos, localizables en fasteres o cais de les ciudaes y villes, entamaos y vixilaos, con concursos y premios pa los meyores disfraces, y firmes comerciales, conceyalíes y gremios hosteleros, tán perdiendo, de queda-yos daqué entá, el so verdaderu sen lúdicu, la so razón de ser y antroxar, pero esto, anque siendo parte de la tema, llévanos por desemeyaos carreros que faen yá menos al casu, polo cual treslladaremonos al "*focicu cultu*" del "*enantia*".

3. De Llogrezana (Carreño), a La Habana.

Esta tien el so más antigu y xenuín representante nel curu d'Albandi, conceyu Carreño, ñaciu nel mesmu conceyu,

nel llugar de Llogrezana, según Glez. de Posada nel añu de 1605, siendo estudiante na Universidá d'Uviéu y, dende 1634, exerciendo'l sagráu ministeriu en Priendes (Carreño), algamando la gloria poética nel 1639, con motivu del concursu entamáu n'Uviéu por cuenta del nomamientu de Santolaya patrona de la so diócesis, llogrando, con un trabayu poéticu, en bable, ún de los premios cimeros, en llucha lliteraria con testos en castellán, llatín y griegu, quedando asina pa la nuesa hestoria de les lletres llariegues la so criación poética comu la primera que se fexo, o, polo menos, que nós agora conocemos, na llingua de nueso.

Antón de Marirreguera, que yera'l nomatu del cura, ñaciu Antonio González Reguera, con fama de porcaz y revoltosu, con una semeyanza, en dellos aspectos de la so obra, a un Hurtado de Mendoza, o un Quevedo, sería tamién l'autor teatral en llingua asturiana más antigu, y el so entremés "El Ensalmador" (o "El Saludaor" comu-presta llamalu a X.X Sánchez Vicente na so "Esvilla de poesíes na llingua asturiana", Biblioteca Popular Asturiana, Uviéu, 1979, páx. 88); estudiosu ye ésti que camienta la esistencia, nuna dómina comu yera la del Barrocu, aonde'l teatru yera pan de ca día, d'un teatru popular, y pola mesma razón n'asturianu, anque fuere'l mesmu de curtiu algame, comu l'entremés yera, atalantando que Marirreguera col so teatru (conócense d'él otros dos entremeses, el "del Alcalde" y "Los dos alcaldes", con una espírica de xuru semeyante a "La elección de los alcaldes de Daganzo") taría enxertáu en dalguna corriente y tradición nes que sofítase, pero la falta de testos fai perdifícil, por nun dicir qu'imposible, comprobación tala, teniendo de quedamos cola hipótesis, y con esi "Ensalmador", o "Saludaor", quiciá

esponente perñidiu d'aquel teatru, un teatru curtiu, na so duración, costumista, acotáu a les collaciones y escenificáu nos díes festivos o señalaos polos propios collacios, o por dalguna d'esos compañes probes y "de la legua", qu'andaben per Asturias en compañía de saltimbanquis y recitadores.

Teatru doctrinal, moralizante y festeru, amás de con abonda fuercia vital, carauterístiques les dos últimes del nuestro autor, el testu apaez escritu nun asturianu modélicu pa los escritores de siglos de dempués, aquellos qu'emperraos nunos éxitos de públicu y taquillaxe, introduxeron el fenómenu diglósicu colos pergraves prexucios nel aspeutu llingüísticu, qu'agora pagamos.

Ilustrativu dafechu, por venir d'un de los interesaos, Emilio Robles "Pachín de Melás", son les "*Notes preliminares*" a la so pieza "los bobos de Con" (escrita nel añu 1936, que ye una fecha llende pal nuestro teatru llariegu), onde escribe, paeznos que con fuerte acentu autocríticu, o críticu namái, "*N'escribir guetóse l'ésitu, y de ná o casi ná estudiu. Los artistes aficionaos ficiéronse tamién a esto; los lliteratos retiráronse de cultivar tou sentimentu astur y dexaron de facer*", tanto obligaos a facer equí recordatoriu que, salvo la "profesionalidá" de la Compañía Asturiana, tolos demás grupos yeren dafechamente aficionaos, nun teniendo pal so llabor digne, cási que a semeyanza de lo qu'agora sucede, col Institutu de Teatru y Artes Escéniques, nin llocales afayaízos, pal ensayu o la representación.

Y, tamién esautamente comu nesti presente nuestro, aquellos escritores y dramaturgos que tenien dalguna ambición y petites d'algamar trunfos y enllenar la corexa de

perres, pasaben olímpicamente de semeyantes "*aldeanaes*", ¡y pa Madrid!, capital del Reinu a la gueta d'empresarios y prensa, estrenos, trunfos, aplausos a maza, salies a saludar y pesetes, pesetes y pesetes: custión de prestixu social.

L'asturianu, la so llingua, yera "aldeana" (el pelo de la dehesa) y yera mester desaniciala nel intre, nun fueran a guipalo los señorones y señoronas influyentes na Villa y Corte y se xeringare l'inventu.

Anque un casu desemeyáu foi'l del actor llangreanu Pedru Granda, un gran escaecíu, escaecimientu que sedría pernecesario correxir, que foi tamién pa Madrid, pero él a la gueta de sofitos pa la so verdadera velea, el gran suañu doráu de la so vida: la criación d'un Teatru Rexonal.

Naquel intre yera Granda un actor d'ésitu, queríu y aplaudíu pol públicu, que nun necesitaba, res de res, xugar nin el so prestixu profesional nin tampocu les perres y la salú, alcontrándose, eso sí, cola compresión de xente comu l'escritor D. Xosé Francés, el novelista Francisco Acebal, l'autor Vital Aza, l'aristocráticu home de lletres, avilesín, D. Alvaro Ponte, atopándose al empar con voces, glayíos, a la escontra, comu aquella que dicía que "*ye'l bable en, lliteratura, más feo qu'andar a cuatro pies los cristianos. Con eso nun se pue dir al Teatru nin a nenguna parte. Ye'l miriñaque, l'asonsaña, la burlla del fermosu idioma castellán*", pallabres que, si bien espublizaes nel periódicu xixonés "El Comercio" el día 27 de xunetu de 1909, güei firmaríen gociosos los rebalbos universalistes embiescaos tres revistes de prestixu ("Los Cuadernos del Norte"), periódicos ("La Fueya del Llunes") y entidaes culturales ("Tribuna Ciudadana" o "Fundación Príncipe d'Asturies) pagaes coles perres de tolos asturianos.

4. Pa Buenos Aires en burru.

Gracies al "clientelismu" ellí esistente, por mor de la colonia bayurosa asturiana, les primeres publicaciones d'obres teatrales efectuaren, curiosa pero, tamién, lóxicamente, en Cuba (La Habana), onde había un Centru Asturianu poderosu no económico, asina comu no político y cultural, que xeneraría la subsistencia d'escritores qu'alimentaren, na llonxanza, la munchísima señardá d'aquellos emigrantes, siempre pruyéndo-yos les noticies de la so tierrina, asina comu de ver reflexao so los escenarios les sos costumes, cancios, carauterístiques etc. too ello convenientemente bucolizao y mitificao. Con caráuter orientativu y non dafechamente eshaustivu, ufiertaré darréu un "Catálogu" d'obres, publicaes y representaes dende l'añu 1880, aunque yá nel 1835 Xosé Napoleón Acebal Morán escribiere'l "*xugete cómicu nun actu y en versu bable*" tituláu "Los tratos", o nel 1865 y nel Teatru Circu de Madrid s'escenificare la zarzuela en llingua asturiana "Un rapacín de Candás" (dos fechos hestóricos, ensin dubies):

- *Andresín el de Raíces*, de Fernández Santa Eulalia (La Habana, 1883).
- *Camín de la romería*, de Perfecto Fdez. Usatorre "Nolón" (La Habana, 1882).
- *Los quintos de La Manzoya* (La Habana, 1883), *Marín el güérfanu* (La Habana, 1884), *El Alcalde de Llores* (La Habana, 1884), *La vaca pinta* (La Habana, 1890), *Xuaquina* (La Habana, 1891), *La cruz de nácar* (La Habana, 1908), toes de la pluma bayurosa de "Nolón" Usatorre.
- *Veyures* (1908), de Pachín de Melás.
- *Tetva* (1910), d'Eloy Fdez. Caravera.
- *Secadiella y Mal de cañaes* (1910), de Pachín de Melás.
- *El gallu de la Quintana* (1912), de Fdez. Caravera.
- *Un día en Oviedo* (1912), de Baldomero Fdez.
- *El díañu los microbios* (1912), de José García Peláez "Pepín de Pría".
- *El tratu de Quicón el Magüetu* (1912), de Pachín de Melás.

- *La emigración* (1913), de Fdez. Rosete.
- *Colasón de la pata gorda* (1914), de Marcos del Torniello.
- *El libriquín del señor cura* (1915), de José Martín Fdez. y Antonio Mª Valdés.
- *Rosina* (1916), de Fdez. Caravera.
- *Na quintana* (1916), de Pachín de Melás.
- *Cruz Roza* (1917), de Pedro Glez. Ludeña.
- *La siega, El Filandón* (zarzuela) y *Los rapazos cantariegos* (1919), de P. de Melás.
- *El gallu la Navidá* (1924), de Fabriciano Glez, García.
- *Toes terciaries* (1926), de Ludeña.
- *La Santa Compañía* (1926), de Agustín de La Villa.
- *Bartuelu va pa l'Habana* (1927), de Milio Palacios.
- *El amor de Gorín* (1927), de Pachín de Melás.

Delles sedrien estrenaes polos grupos "El Arte" y "El Vergel", empobináu esti por Pachín de Melás, aniciándose comu coru, pa seguir dempués nes funciones teatrales.

5. Atopámonos cola llesia.

Pero con una llesia, con una faza menguada, paratenta a la realidá de la so cabanada espiritual, intelixentemente caletrando que'l so pueblu tien que fala-y al so Dios na so llingua diaria, na mesma llingua na que-y falare so ma y los sos güelos, y na qu'esi mesmu pueblu blasfema, pero tamién cola mesma llingua cola que noma les sos ferramientes de trabayu, cola que nomen los accidentes xeográficos, cola que xuegen a les cartes nel chigre y entamen y finen los sos tratos ganaderos, que nun ye sinón la so llingua ma, el bable, l'asturianu, la llingua o fala.

Y nella tienen tamién l'obligu de rezar, esa faza menguada d'una llesia que lleva obres perimportantes d'arte (lliteratura, pintura, escultura) a la foguera, escorriendo a los

sos iguares, siempre que camienta nellos dalgún "peligru", llántase, manes al llabor, y torna dogmes y evanxelos, o cría poemas, y obres teatrales, dándonos figures, amás del yá equí nomáu Antón de Marirreguera, del altor d'un Padre Galo o l'obispu D. Manuel Fernández Castro "el Cura Manolín", nel pasáu, mentantu qu'agora ye peraloyable l'esfuerciu y aciertos asgaya d'esi grupu cures, empobinaos por Federico Fierro Botas, tornando del griegu, al asturianu direutamente, el "Nuevo Testamentu", porque ("La Nueva España", domingu, 15, xunu, 1986, páx. 35, "Extra Domingo") "dende'l puntu de vista cristianu y de persones preocupaes pola comunidá cristiana, atalantamos qu'hai necesidá de recuperar la Biblia y los testos bíblicos tornándolos a un asturianu normalizao. La xente fala l'asturianu que pue y que sabe pero a la hora d'escribir necesítase una norma y nós seguimos con gustu les normes de l'Academia de la Llingua Asturiana".

Otru bon exemplu actual ye'l d'Etelevino González y la so torna del "Evanxeliu según San Xuan", demientes y centrándonos nel teatru, nomaremos los estudios que so "Literatura relixosa n'asturianu" fexo'l profesor universitariu Menéndez Peláez, pescudador d'un ciertu teatru "catequéticu" y llitúxicu", cola so función "didáctica", d'adoctrinamientu, cola que cumplir.

Pue sabese entoncies que lo mesmo los "Autos navidiegos", que les poesíes y diálogos en llingua asturiana xugaben un papel perimportante nos catecismos del Obispáu, pola cuenta del agradu con cuntaben ente los guañes, algamando nel sieglu XX quiciá'l so cumal, con obres escrites por cures perinteresaos na tema, comu ye'l casu de Xosé Aniceto González, el presbíteru Manuel Galán (Uviéu, 1924), el tamién presbíteru Xosé Mª Menéndez y Meléndez (Salas, 1929), párrocu de Godán, y los del recuperáu D. Vicente Suárez

González (Salas, 1903), con estudios eclesiásticos nel Seminariu d'Uviéu, onde s'ordena cura nel añu 1927, exerciendo nel conceyu Valdés (en Paredes), en Sestelo (A Veiga), comu capellán d'una residencia infantil y en Las Villas (Grau), morriendo n'Uviéu nel 1980.

"La suegra y la nuera", "Una güela maestra", "Coses de vieyes", "La Navidá de los probes", "Ganes de vete", "Ansies de redención", "Una neña con el neñu Jesús", "Primerus rumores", "Recuerdus de Navidá" y "Dimes y diretes" son los títulos de les obres rescataes pol profesor y estudiosu Menéndez Peláez, cola collaboración de D. Francisco Rodríguez Suárez.

Ye la obra de D. Vicente Suárez González de perñidios raigaños populares, pudiendo alcontrar los sos antecedentes nun Pedru Alvarez de Acebedo, en Castropol y nel Sieglu d'Oru; nel teatru xesuíticu del Colexu San Matías d'Uviéu y nes representaciones de los neños del Coru la Catedral, y nel sieglu XIX nes funciones de calter tradicional en numberoses villes astures, por exemplu Pola Sieru.

Col teatru y la llingua asturiana atopó esti cura'l vehículu afayaízu pa la enseñanza del mensaxe cristianu y la so comprendedoría polos rapacinos.

Resañable ye tammién l'enclín d'esti cura, D. Vicente Suárez, haza la normalización llingüística.

6. El futuru ye'l presente.

L'embiligu del mundiu teatral paez seguir tando, entovía, en Madrid, y los güeyos de los nuestos teatreros, d'ésos y aquéllos, d'éstos, que nagüen pol "*trunfu*", siguen mirando dafechamente estelaos nesa Meca, qu'entovía, ye Madrid, colos sos teatros, ca día menos, por mor de la etenra cris teatral

y del puxu del negociu bancariu qu'abre oficinas asgaya. A los nuesos teatreros, ésos y aquéllos, y tamién éstos, los güeyos báillen-yos y rellúmen-yos cuando tan de cote ún d'esos locales, llamáu "Reina Victoria", o "Maravillas", "Alfil", "Muñoz Seca", y nun digamos res de res yá si'l so nome ye "Español" o nel "María Guerrero", entoncies yá ye'l másimu, l'orgasmu cerebral, les pallabres, esi (entovía...) preséu de trabayu actoral, fáense-yos talmente almibre y los xestos esparabanes alloriantes: Segismundo, Hamlet, Godot, Don Juan, Yerma, Max Estrella, Romeo, Cyrano, tolos personaxes y tola hestoria del Teatru nun puñu, nuna pallabra, nun xestu, prindaos dafechu.

El paisaxe del actual "teatru llariegu" ye, entovía, sigue siendo, "esmoledor", lo mesmo que fai años, cuando por exemplu, na II Estaferia Teatral d'Asturies, en Xixón, de catorce grupos de Xixón, Uviéu, Llaviana, Avilés y Llangréu, namái dos d'ellos presentabasen obres n'asturianu.

Nesti añu 1988 na programación teatral entamada pol Centru Cultural Campoamor, de la Fundación Municipal de Cultura d'Uviéu, pal semestre primeru, febreru-mayu, de siete grupos asturianos (TEG, Oris, Tramoya, Casona, Telón de Fondu, La Gotera y Kirlo) namái unu, el yá clásicu "Telón de fondu", cola yá so clásica obra, de Bernardo Santareno y torna de Carlos Rubiera Tuya, "La confesión", representó daqué n'asturianu, ensin escaecese de los avilesinos de "Kirlo" y el so estrenu "Frañar", col que diríen alón comu grupu teatral al mundiu la escena, ablayaos y frayaos de lluchar ensin sofitos nin gabites, albestante, espectáculo de cai "impac-tante, revulsivu y convulsivu", pero onde la llingua nun tien nengún protagonismu, asín que...

De xuru que porque los grupos teatrales asturianos,

d'Asturies, siguen cola so revieya creyencia de que la llingua, el bable, nun val namái que pa facer riñe con aldeganaes asitiando so l'escenariu a un personax enllenu remiendos de collores, enfilao y machistes llabriegos tolos y con una plizca socarronería, demientes qu'otres espíriques, lo de Chernobil (o Ascó), lo del SIDA, ¿cómu imaxinase una pieza teatral, la titulada "La última luna menguante", enantes y n'inglés "As is", n'asturianu?, lo mesmo que la marxinaición, el paru, racismu, drogues, la reconversión del naval y minería, el desenfotu, la fame, la paz y la guerra, son de xuru que perllargues y perfonderes espíriques, prohibitives barrunten, pa un llingua curtia y ruina, colo que viene a xunir estos teatreros nuestros, a los munchísimos años y siglos d'abandonu y desprestixos milenta enriba d'ella, el suyu propiu, quiciá porque (entá) sigan camentando que l'embeligrú ta en Madrid, na plaza Lavapiés s/n, na Sala Olimpia, allugamientu del nomáu Centru de Nueves Tendencias Escéniques, embeligrú grandón, cósmicu y universal y, que p'aportar onde él, hai la necesidá de facelo nuna llingua prestixada y prestixosa: el castellán mesmamente, o l'inglés, anque tamién el galego, euskera y catalán, pue que fasta en caló y andaluz, pero nel nostru "bable", ¡non!

Y Telón de Fondu, colos sos montaxes de "Garulla" y "Les engañifes", agora con "La confesión", ye una especie de Santa Compañía o Güercu calegando a soles per esti ermu teatru llariegu, en xeneral, que ye Asturias, falando, eso sí, na llingua ma y propia, ensin avergoñase un res, pero llevando folaxes de murmurios y acusaciones al so pasu.

"Ésos, ésos son los retrógrados", dicen, d'un mou tan velenosu comu mentirosu, yá que ná tien que ver ente esi amor pola llingua asturiana y el conservadurismu de cualuquier signu, políticu, científicu, económicu, industrial,

teunolóxicu, etc, etc, tando por embargu escontra'l desanicu cultural, escontra la perda de les señes identificadores, la personalidá comu pueblu e individuos, escontra'l colonialismu, cultural, políticu, económicu y teunolóxicu, escontra l'armamentismu, l'esfarrapamientu ecolóxicu y pola paz y progresu humanu dafechu.

Des que, un 23 de payares de 1974, nes páxines del selmanariu "Asturias semanal" s'aniciare una seición quincenal, titulada "Conceyu bable" y a cargu de tres xóvenes profesores asturianos, Sánchez vicente, García Arias y Lluís Xabel Alvarez, el teatru n'asturianu nun se desendolcó igual que la poesía, o'l cuentu la o la novela curtia, sinón que lo fai sele y a sucu baxeru.

Nin la posmodernidá, nin la mocedá qu'ensaya y deprende nel tamién permozu Institutu del Teatru y les Artes Escéniques, en Xixón, paecen naguar por un teatru con pallabres de nueso, les mesmes emplegaes nes sos obres por Caveda y Nava, Xosefa Xovellanos, Pepín de Pría, Tiadoru Cuesta, Amable Glez. Abín, Cosntantino Cabal na so "Alborá de los malvises", Balvidares, Acebal, Fdez. Cepeda, Acevedo y Huelves, o actualmente empleguen, equí Ardisana, Asur, Adolfo Camilo Díaz, García Oliva, Concha Quintana, Tere González, Xosé Nel Riesgo, Xulio Vixil, Xilberto Llano, Xuan Ignacio Llope, Rubiera, Sánchez Vicente, Antonio García, Solís Santos, Berta Piñán, González-Quevedo, Ramón d'Andrés, Lurdes A. García y, tres la lletura del so cuentu ("La Nueva España", domingu, 3, xunetu, 1988, EXTRA DOMINGO, "La Asturias que el tiempo se llevó") "*Alejandro Carola ou la muerte nel pendilexu*", Xesús Evaristo Casariego, ente munchos más, xente alloriao enforma y que nun ascucha les pallabres d'un home y enseñante egrexu, d'idegues perñidies, el señor D. Xulio Antonio González, direutor de la Escuela de Maxisteriu

de la Universidad d'Uviéu, el cual "*nun creye nel futuru del bable*", porque "*l'asturianu nun ye una llingua d'usu nin tan siquiera funcional, que ye lo que güei se requier a la hora d'exercitar la comunicación ente la xente*". y (entovía más) atalanta don Xulio Antonio que'l futuru de los universitarios nun ta nel bable, "*pues saben perfectamente qu'esti ta nel inglés o'l francés, idiomas que lóxicamente, tienen un mayor usu y son más funcionales*" y xulga l'home que "*el bable, de por sí, ye namái una moda de los señardos de la cultura asturiana*" ("La Voz de Asturias", xueves, 21, xunetu, 1988, páxina 10).

Eso sábenlo perbién los de los grupos "Teatru del Norte", "La Gotera", "Cestón de Máscaras", "Candilejas", "TEG", "Oris", "Casona", "Tramoya", "Laboratorio de Teatro del Norte", "Margen", que, nos sos anicios, na so "Y los cíclopes..." y dempués en "De vita beata", emplegaban y falaben nun asturianu "*caleyeru*" (¿coloquial?), quiciá porque tamién tengan perñidío, comu un escritor, de nome Xosé María Ruilópez, autor d'un llibru tituláu "Mutación", que "*atalantando en castellán y cincando temas universales*", la llingua, el bable, l'asturianu, nun-yos val, nun-yos da nin el llargor nin l'anchor pernecesariu p'algamar los trunfos artísticos polos qu'arranen.

Por eso, de magar apienzare'l movimientu dignificador y normalizador llingüísticu n'Asturies (añu 1974), los estrenos teatrales puen cuntase colos deos d'una mano y pue qu'entovía sobren.

Nel añu 1979, en Tudela Veguín, el grupu "Box" entámala con un testu nueu d'un autor nueu tamién, "Xénesis o alborá de la conciencia", de Nel Amaro, pa seguir los de Telón de Fondu colos sos yá nomaos "Garulla", "Les engañifes", y "La confesión"; "Güestia", camudáu esti grupu teatral n'otru rockeru, autor del discu "Inaux", una xoya discográfica perfecta, onde la personalidá del so "*dramaturgu*", Adolfo

Camilo Díaz (poeta, novelista, cuentista y tolo que se-y pida) perpasaba a les clares ente tolos sos integrantes, lo mesmo que sucedía nel grupu universitariu "Amorecer", colos qu'estrenaría "A-Ragnarok", "El suañu la razón", "Les vies", "Una hestoria del teatru" o "Un gurrión pierde'l so güeyu guetando'l so pasáu", siendo A.C. Díaz autor tamién de "Silenciu", "Última páxina", "Flores", etc.; el grupu Xaréu, nel que, xunto con Xulio y Yolanda, taba Andresu Solar, averando teatru y llingua asturiana a los escolinos, con pieces comu "Hestoria d'una bolsa", "Pachón y la xana'l cuetu", "Cuentos mitolóxicos", "La caxa con sorpreses" etc.; pel occidente astur esbrexen, de xemes en cuandu, nun aloyable llabor de divulgu teatral, grupos en Barcia ("El Hórreo"), Puertu de Veiga, Tapia de Casariego, equí col trabayu y oficiu lliterario-dramáticu de Sánchez Galano, A Roda, echando mano del repertoriu clásicu, ensin tampocu tener l'atrevenia d'estrenar autores nueos y obres con espiriques actuales y estétiques daqué "*vanguardistes*".

Ensin más revistes aonde espublizar que nel muérganu oficial de l'Academia de la Llingua, "Lletres asturianas", ensin nenguna coleición especializada, aunque fuere probe ("Escélicer" na acordanza y exemplu valoratible), los pocos autores llariegos qu'escriben (entá!!!) teatru, con pior o meyor calidá, finen cansaos y con abonda aburrición, lluchando por esa abstracción (pa ellos) nomada "*Teatru*".

Los nomes de Xulio López ("Asurdu"), Xosé Rico, de "Kirlo" y Taller Llaboratoriu de Teatru d'Avilés ("Les manes" y fasta una torna, al paecer, de "Hamlet"), Manuel Asur ("Los sueños de Pitomio"), Mª Belén Suárez Puerta ("Muerte"), Nel Amaro ("Glayíos nueos, vieya murnia", premiu "Soto Torre", "L'únicu rebalbu", premiu "Ciudad d'Uviéu", "De sópitu...sonsones", "Antranquiella-dos", en "Lletres asturia-

nes", número 28), Xesús Nel Llanceza ("El furacu"), Novo Mier ("La xana, el pastor y el ríu"), Carmen Resino ("Afitar dellos puntos" o "La sede", dos pieces curties tornaes por A. Solar), son otros, dellos, d'autores y obres ehí (equí) aguardando pola so publicación y/o estrenu.

Pa que tan prietu futuru, que nun ye sinón qu'esti presente nuestru, apience'l so camudamientu, pasín ente pasu, nuna estaya popular comu ye la teatral, talmente nos lo demostraren aquellos Compañíes Asturianas de Comedies, pos que de tan valeru y perroneru presente namái podemos recibir un futuru semeyante, valeru y perroneru.

Ye'l teatru, la teatral actividá, un eficaz y forníu pegollu pa la normalización de la llingua, del asturianu, desaprovecháu, pámeque, mazcayamente y de baldre, con obres comu un "Pelayu" de X.X. Sánchez Vicente que nun pudo tampocu dir más llonxe d'un estrenu (el día les Lletres Asturianas, 8, mayu, 1986) infantil pol grupu "Xera".

Too ello fai perurxente de necesidá la concienciación, nel intre, de tolos teatreros rexonales, aficionaos, profesionales, escolares y toos aquéllos que, con dalguna vocación y dedicamentu, faen teatru equí, n'Asturies, dexando arre-quexaos los embeligros universalistes y madrilianos, pa dir empobinándonos toos n'andecha a la gueta d'un TEATRU rexonal (¿nacional?) que fale de les grandes necesidaes y espíriques "universales" actuales, pero na llingua de nueso (bable/asturianu), ¿o seguiremos nós, los asturianos, de toles tribes, los peores enemigos de la nuesa tierra, del nuestro País, y culpables del tantísimu desanicu, fracasu y esfarrapamientu darréu y dafechu?.

Por eso nun pue'l teatru escaecese del so compromisu, artísticu, cultural y social, pa con Asturies, nesti intre

perdecisivu pa la so llingua, pero non pa una llingua cualaquiera, lo que yá sedría precupante polo que d'emprobecedor tendría pa la cultura universal, pos que, comu dicía Rilke, "allí onde muerre un home, muerre la Humanidá", o seya "onde y cuandu muerre una llingua, la Cultura de la humanidá muerre tamién".

Pero falamos d'una llingua concreta, única nel mundiu, la llingua asturiana, la de tolos asturianos, de nacencia y pación y, sobre too, de conciencia.

Una conciencia, amás de teatral, artística, cultural, social, pa puxar con afalagu enforma y nun andar con engañifes, porque, tien tola razón Salvador Távora (direutor

y autor del grupu sevillanu "La Cuadra"), y ensin dubies, "ye la hora de poner en custión a los qu'amen "universalmente", n'abstrauto; ¿cómu puen amar a los demás los que nun son capaces d'amar a los suyos?", finando yá con unes pallabres, nin un res sospechosos d'aberalismu y/o nacionalismu mariconizante, pronunciaes el día 5 de mayu de 1984, nel Actu Académicu del V de les Lletres Asturianas, pol señor Pedru de Silva, y que, enagora, faigo mías:

"Pido-yos el so gabitu, que ye mui necesariu pa que'l bable vaiga p'alantre. Tenemos que trabayar xuntos y facelo en comuña pasu ente pasu".

